

УДК 378.091.113: 378.4 (477.43/.44) «1920/1930»

Нестеренко В. А.

кандидат історичних наук,

доцент кафедри права, професійної та соціально-гуманітарної освіти

Заклад вищої освіти «Подільський державний університет»

Кам'янець-Подільський, Україна

E-mail: nesterenkob6@ukr.net**ORCID:** 0000-0001-7360-1067

ФОРМУВАННЯ КЕРІВНОГО СКЛАДУ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ УСРР У 1920 – НА ПОЧАТКУ 1930- Х РР. (НА ПРИКЛАДІ ІНСТИТУТІВ КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО)

Анотація

В умовах реформування системи вищої освіти України та наближення її до стандартів країн Євросоюзу велика увага приділяється кадровим питанням, зокрема методам та принципам формування керівництва закладів вищої освіти. Вони змінювались залежно від зміни освітньої політики державних інституцій. Українські за характером заклади вищої освіти почали формуватися у період української національно-демократичної революції 1917–1921 рр. Кам'янець-Подільський державний український університет, відкритий за часів Гетьманату Павла Скоропадського, став одним із центрів української вищої освіти. Незважаючи на поразку національно-визвольних змагань, після чого університет було реорганізовано в Інститут народної освіти (далі – ІНО) і сільськогосподарський інститут (далі – СГІ), Кам'янець-Подільський продовжив залишатись значним науково-освітнім центром радянської України.

У цій статті на прикладі закладів вищої освіти Кам'янець-Подільського розглядається адміністративна діяльність ректорів міських інститутів у 1920-х – першій половині 1930-х рр., аналізуються мотиви та причини їх призначення та звільнення з боку НКО УСРР, простежується ставлення до них з боку органів місцевої влади. Значна увага приділяється аналізу тих вимог та мотивів, якими керувалось НКО УСРР, призначаючи керівників закладів вищої освіти. Під час написання роботи використовувались як опубліковані наукові і краєзнавчі праці, так і маловідомі для широкого загалу документи Державного архіву Хмельницької області, матеріали тогочасної періодичної преси.

Ключові слова: вища освіта, інститут, Кам'янець-Подільський, ректор, наука, НКО, політика, факультет, репресії, Поділля, Інститут народної освіти, сільськогосподарський інститут, директор, українізація, наукове товариство.

Вступ. Характер та зміст вищої освіти України багато в чому визначався суспільно-політичними та соціально-економічними чинниками. Вона пройшла велику еволюцію від періоду Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр. до нинішнього часу. Органи центральної та місцевої влади залежно від конкретної ситуації висували чимало вимог до керівників закладів вищої освіти. У радянський період вони диктувались насамперед суспільно-політичною ситуацією і мало враховували наукову та педагогічну кваліфікацію можливого керівника закладу вищої освіти.

У статті ми на основі опублікованих праць та маловідомих матеріалів простежуємо, якими критеріями, мотивами та цілями керувались провідники Наркомісаріату освіти (далі – НКО) Радянської України, призначаючи ректорів (пізніше директорів) вищих навчальних закладів Кам'янець-Подільського.

Ця тематика частково вже була розкрита у працях істориків та краєзнавців. Тому ми не ставимо за мету детально розкрити наукову чи громадську діяльність найбільш визначних керівників міських ІНО та СГІ (М. М. Баєра, П. І. Бучинського, В. О. Геріновича, М. О. Полонського), адже ця проблематика вже доволі добре розкрита у вітчизняній історіографії [2; 3; 14]. Історії Кам'янець-Подільського ІНО у 1920-ті рр. та діяльності її викладачів присвячено дисертаційне дослідження Д. Р. Яблонської [17]. Загальні принципи і критерії призначення керівників інститутів УСРР у досліджуваній період розкриті у праці В. Липинського та Н. Аксанової [11]. Деякі аспекти цієї теми висвітлені у попередніх працях автора цієї статті [10; 13]. Проте ця тема залишається малодослідженою у вітчизняній історіографії.

Мета статті – простежити процес призначення НКО УСРР керівників закладів вищої освіти Кам'янець-Подільського у 1921–1935 рр., проаналізувати критерії їх добору та завдання, які їм ставились радянською владою.

Для реалізації цієї мети необхідно вирішити такі **завдання:** 1) показати ставлення радянської влади до закладів вищої освіти та їхнього викладацького складу; 2) висвітлити діяльність керівників інститутів щодо організації навчального процесу в закладах вищої освіти у період політики «українізації»; 3) описати вплив політичних процесів у СРСР на процес призначення керівних кадрів у вузах; 4) коротко простежити життєвий шлях провідників міських інститутів у 1930-ті роки.

Виклад основного матеріалу. У листопаді 1920 р. на теренах Поділля утвердились більшовики. Чимало викладачів Кам'янець-Подільського Державного українського університету на чолі з ректором Іваном Огієнком, побоюючись репресій, залишили Україну та опинились в еміграції. Проте більша частина академічного складу залишилась. Радянська влада у 1921 р. взяла курс на ліквідацію університетів, оскільки вони вважались пережитком буржуазної епохи, начебто суперечили так званій «пролетарській культурі». Тому вже 18 березня 1921 р. Народний комісаріат освіти (далі – НКО) схвалив рішення про реорганізацію Кам'янець-Подільського Державного українського університету в інститут народної освіти (далі – ІНО) та сільськогосподарський інститут (далі – СГІ). Остаточо процес розмежування закладів вищої освіти закінчився у місті 15 жовтня 1921 р. [16, с. 3]. Після вирішення поточних організаційних питань було підняте питання про призначення ректорів.

Завдання було доволі складним, адже більшість викладачів інститутів ставилась до радянської влади насторожено, дехто брав активну участь у боротьбі за українську державність. Час від часу місцеві чекісти заарештовували педагогів та студентів, які брали участь у підпільному українському русі. Матеріальна база інститутів була слабкою, вимагала удосконалення. У призначенні ректорів ІНО та СГІ враховувались насамперед політичні критерії: це повинні були люди, які або були членами КП(б)У, або підтримували комуністичну ідеологію. З іншого боку, влада розуміла, що керувати інститутами могли лише ті особи, які мали певні наукові здобутки і авторитет серед науково-педагогічних працівників.

Першим ректором ІНО були призначено Семена Дмитровича Сидоряка. Уродженець Галичини, він мав доволі великий стаж революційної діяльності. Уже від 1898 р. він співпрацював із галицькими соціал-демократами, а потім став членом цієї партії [4, арк. 184]. З іншого боку, він закінчив Львівський університет, здобув відмінну освіту, отримав докторат із зоології.

Деякий час працював учителем. З вибухом революції створив робітничу спілку в Тернополі, потім служив в Українській Галицькій армії, брав участь у революційних подіях 1919 р. Після поразки революції переїхав на Наддніпрянську Україну. Після того як провідники УГА у листопаді 1919 р. уклали угоду з генералом А. Денікіним, С. Д. Сидоряк переходить на радянські позиції і 13 січня 1920 стає членом КП(б)У. Працював лектором політичних курсів Червоної Армії, Вищої партійної школи у Харкові, завідувачем освітнім відділом при НКО. Тому не випадково саме він був улітку 1921 р. відряджений до Кам'янця-Подільського, щоб очолити місцевий ІНО [4, арк. 185].

Першим ректором СГІ 1 червня 1921 р. було призначено уродженця Полтави Олексія Миколайовича Полонського [10, с. 21]. Він спочатку вступив на природничий відділ фізико-математичного факультету Київського університету Св. Володимира, але згодом продовжив своє навчання у Петровсько-Розумовській Академії у Москві. Тут залучився до політичної діяльності, захопився марксизмом. З 1901 р до 1912 р. перебував у лавах Російської соціал-демократичної партії (РСДРП). Здобувши вищу агрономічну освіту, О. Полонський з 1913 р. до 1917 р. працював старшим спеціалістом на Бессарабській дослідній станції виноробства. У грудні 1918 р., після закінчення першої світової війни, Бессарабія була окупована румунськими військами. Олексій Миколайович відмовився присягнути румунській владі і залишив посаду директора оцтового заводу.

На початку 1919 р. чимало українців із Бессарабії переїхали на Поділля. Серед них був і Олексій Полонський, який відгукнувся на пропозицію ректора Кам'янець-Подільського Державного Українського університету І. Огієнка працювати на щойно створеному сільськогосподарському факультеті. Першого липня 1919 р. О. Полонський обійняв посаду приват-доцента на кафедрі сільськогосподарського аналізу й органічної хімії. У квітні 1920 р. О. Полонський був призначений секретарем ради сільськогосподарського факультету і виконував ці обов'язки упродовж кількох місяців [10, с. 22].

Проте на своїх посадах перші ректори ІНО та СГІ довго не попрацювали. Уже восени 1921 р. О. Полонський залишає свою посаду, посилаючись на слабе здоров'я і неспроможність належно виконувати обов'язки ректора.

Ситуація в ІНО була складнішою. С. Д. Сидоряка, призначеного на посаду в серпні 1921 р., не поважав колектив, зокрема, через непрофесійну організацію виробничого підрозділу, безгосподарність та зловживання. Врешті, непроста атмосфера склалася і в самій партійній організації інституту. Між найбільш відповідальними комуністами, ректором і політичним комісаром С. Чалим розгорнулась жорстка боротьба за сфери впливу і компетенцію повноважень [1, с. 210]. Аби спробувати зняти зайве напруження, НКО УСРР прийняв досить ризиковане рішення про проведення експерименту щодо публічного обрання ректора. Постановою колегії Укрголовпрофосвіти від 21 лютого 1922 р. та відношенням НКО УСРР за № 967 від 23 лютого таке право було надане Кам'янець-Подільському ІНО. 9 травня 1922 р. у стінах інституту вперше за часів радянської України на загальних зборах трудовий колектив публічно обирав керівника закладу вищої освіти. На противагу висуванцю партійної верхівки пролетарському поету, діячу КП(б)У Івану Кулику викладачі ІНО проголосували за відомого історика Павла Клепатського [1, с. 215].

Це був відвертий виклик радянській владі. Тому 11 травня 1922 р. повітпартком направив політкомісару ІНО С. Чалому витяг із протоколу засідання партійного бюро для неухильного виконання: результати виборів не втілювати в життя до затвердження їх центром. Зрештою П. Клепатського допустили тимчасово до виконання обов'язків ректора. Цей факт мав позитивні наслідки в діяльності вузу. Однак відчутні для усіх зміни принципово

не вплинули на позицію місцевих комуністів, які поставили за мету усунути з посади нового керівника. Доповідні з цього приводу пішли по лінії партійних органів аж до політбюро ЦК КП(б)У включно, в яких обрання ректором П. Клепатського кваліфікувалося як вияв контрреволюційної сутності професорсько-викладацького складу та студентства. У результаті, розглядаючи 23 червня 1922 р. питання «Про політичні виступи професури», найвище партійне керівництво республіки приділило подільському ІНО особливу увагу, записавши в рішенні окремий пункт: «Запропонувати Наркомосу звернути особливу увагу на Кам'янець-Подільський університет та вжити заходи до оновлення його викладацького складу» [1, с. 219]. Політкомісаром С. Чалим, за згодою повітпарткому та повітвиконкому, були ініційовані нові вибори ректора, які відбулися 30 вересня 1922 р.

На цей раз місцеві комуністи підтримали кандидатуру визначного вченого-зоолога, професора П. М. Бучинського, котрий мав великий авторитет серед науковців не лише України, а й інших держав. У записці, спрямованій до заступника наркома освіти Я. П. Ряппо, це рішення місцевою владою пояснювалось тим, що професор Бучинський, якому на той час було вже понад 70 років, «не може бути ані шкідливим, ані корисним для нашої системи у вищій школі» [1, с. 222]. На думку місцевих функціонерів, він буде ректором лише *de jure*, а *de facto* його обов'язки виконуватиме обраний ще за проф. Клепатського проректор Р. Заклинський (член КП(б)У). Далі у документі говорилось, що «досвід тов. Сидоряка показав, що члена компартії висувати на саму вершину вищої школи в Кам'янці під обстріл надто ризиковано. Краще нехай буде на вершині «усіма визнаний вчений муж», а ми під прикриттям цього вченого мужа будемо робити свою справу. На професора Бучинського ніхто крім нас впливати не зможе» [1, с. 222]. Його попередника П. Клепатського згодом оголосили «скритим петлюрівцем», і наприкінці 1922 р. він був заарештований органами ДПУ і півтора місяці відсидів у слідчому ізоляторі. Пізніше він викладав у Полтаві, в інституті соціального виховання. Став жертвою сталінських репресій у 1937 р.

Складною була ситуація на початку 1920-х рр. і в СГІ. У жовтні 1921 р. на посаду ректора інституту було призначено визначного науковця, громадського діяча, активного учасника Української національно-демократичної революції Миколу Миколайовича Баєра [2, с. 187]. Уродженець Слобожанщини, він після закінчення Московського межевого (геодезичного) інституту вступив до Полтавського товариства любителів природи – першої працюючої природоохоронної громадської організації на теренах України. М. Баєр став автором популярних праць щодо організації природоохоронної діяльності.

З початком першої світової війни Микола Миколайович разом з родиною виїхав до Києва. З вибухом Української національно-демократичної революції він вступив до лав Української партії соціалістів-федералістів (УПСФ). Водночас працював керівником департаменту землеробства в уряді УНР. У цей час М. Баєр видав низку робіт із земельного питання: «Земельна реформа і основи земельної політики на Україні» (1917), «Соціалізація чи земельна власність?» (1918) та інші. Книжки М. Баєра були у продажу для просвітницьких організацій [2, с. 188].

У період Гетьманату Павла Скоропадського 1 червня 1918 року Баєра було призначено на посаду межевого інженера та старшого землеміру Київської губернської земельної управи. Також був прикомандирований до межевого відділу Міністерства земельних справ. Наприкінці 1918 р. Микола Баєр виїхав до м. Яремче разом зі своєю родиною, де померла його дружина. Після цього родинного нещастя Микола Баєр з головою поринув у політичну діяльність. Він став одним із засновників Української народної партії (хліборобів-власників). Ця партія була створена 15 травня 1919 р. у Станіславові (нині – Івано-Франківськ). Основоположниками цієї партії під гаслом «Свобода і праця» стали колишній український соціал-демократ М. Чудинів-Богун та колишній соціаліст-федераліст М. Баєр, який став її секретарем [2, с. 190].

Улітку 1919 р., після поразки революції в Галичині, М. Баєр опинився у Кам'янці-Подільському, який тоді був тимчасовим політичним і адміністративним центром УНР. Він продовжував політичну діяльність, був активним діячем Української народної партії, яка дотримувалась правих поглядів. 30 жовтня 1919 р. Микола Баєр виступав від імені своєї партії на Державній нараді УНР, на якій були присутні Головний отаман УНР Симон Петлюра, члени українського уряду та керівники політичних партій.

Водночас 29 травня 1919 р. М. М. Баєр був обраний викладачем геодезії Кам'янець-Подільського державного українського університету (К-ПДУУ). Тут він став одним із фундаторів сільськогосподарського факультету. На початку 1921 р. М. М. Баєр відходить від політичної діяльності, а у жовтні 1921 р. його призначають ректором СГІ. На перший погляд, викликає подив таке рішення Наркомату освіти: призначити ректором інституту колишнього активного діяча українських національно-визвольних змагань. Проте кандидати-комуністи не мали відповідної кваліфікації, щоб керувати закладом вищої освіти, а Микола Баєр вважався невтомним організатором і вченим, який до того ж мав неабиякий авторитет серед своїх колег [2, с. 192].

Але його попередня проукраїнська позиція не залишилась поза увагою місцевих чекістів. До списку осіб, що потребують «дій» чекістів, Баєр потрапив ще 3 серпня 1922 року. Щодо нього в чекістському списку значилось: «Керівник кафедри геодезії. Одночасно є ректором с-г. інституту в Кам'янці. Брав активну участь у Петлюрівському русі і раніше за Петлюру працював у департаменті Землеробства. Тип шкідливий» [2, с. 193]. Миколу Баєра навіть планували депортувати за межі УСРР. Однак йому вдалось пережити це і не тільки залишитись у місті, а й навіть зберегти посаду. За ректора СГІ особисто заступилася місцева влада. 11 вересня 1922 р. відбувся Малий пленум повітового виконавчого комітету. У своєму зверненні до місцевих чекістів співробітники виконавчого вказували, що М. Баєр був ініціатором відкриття Робфаку при СГІ, був активним учасником поширення с.-г.

преси серед селянства, лояльно ставився до радянської влади, тому вважали «корисним і можливим залишити його в м. Кам'янець для подальшої праці» [2, с. 193].

У 1923 р. розпочалась політика «українізації». Було скасовано посаду політичних комісарів при інститутах, розширено права ректорів. Інститути отримали дещо ширшу автономію. У цей час активну наукову діяльність здійснювала «Науково-дослідна кафедра», що діяла спочатку при ІНО, а потім при СГІ, Кам'янець-Подільське наукове товариство при ВУАН. Виходили збірники наукових праць викладачів інститутів. Кам'янецьчина стала одним із центрів краєзнавчого руху в УСРР. Одним із фундаторів краєзнавчого руху став новий ректор ІНО В. О. Геринович [14, с. 12]. Він не тільки очолив Кам'янець-Подільський окружний краєзнавчий комітет, а й організував низку краєзнавчих організацій в районах округу. Його численні праці з історії, географії, геології Поділля не втратили свого наукового значення і зараз.

У 1924–1925 рр. відносини між місцевою владою та вузами були більш-менш конструктивними. Місцеві функціонери допомагали матеріально інститутам. В. Геринович та М. Баєр входили до різних комітетів та комісій, що були створені при міській раді. Значні кошти надходили і з НКО. Проте вже в другій половині 1926 р. починається певне охолодження відносин між владою та академічним персоналом інститутів. На наш погляд, це було пов'язано із засудженням керівниками СРСР діяльності тодішнього наркома освіти УСРР Олександра Шумського, який виступив за пришвидшення темпів запровадження українізації, та Миколи Хвильового з його закликами орієнтуватись на «психологічну Європу». Розпочалась боротьба каральних органів проти так званих «хвильовізму» та «шумськізму». У секретних документах ГПУ є твердження про те, що українська наукова інтелігенція начебто до кінця ще не перебудувалась, негативно налаштована щодо радянської влади, тому потрібно посилити комуністичний вплив на «вищі Кам'янець» тощо. НКО вирішив цю проблему черговою зміною ректорів.

22 листопада 1926 р. М.М. Баєра, незважаючи на те, що він багато зробив для формування СГІ, було усунуто з посади ректора СГІ, і згодом він виїхав до Харкова. На цю посаду було призначено Федіра Івановича Донського. Хоч він і здобув вищу освіту, проте ніяких наукових здобутків не мав. Але влада врахувала той факт, що під час революції Ф. І. Донський служив у Червоній армії, де став членом КП(б)У, а з 1921 р. завідував обласною партійною школою. Його «наукові» праці стосувались передовсім методики викладання марксизму та лєнінізму. Проте це аж ніяк не завадило йому стати керівником сільськогосподарської економічної секції місцевої науково-дослідної кафедри, а пізніше – ректором інституту [8, арк. 12].

Але на цій посаді він перебував недовго. У 1928 р. новим ректором СГІ був призначений уродженець с. Сосниця Чернігівської губернії Віктор Петрович Чугай. У молоді роки він активно включився у вир революційних подій. Вступив до Української партії соціалістів-революціонерів, а у 1918–1919 рр. був секретарем «боротьбистів» (ліве, найбільш радикальне крило цієї партії) на Полтавщині. Після самоліквідації цієї політичної сили у 1920 р. став членом КП(б)У. Незважаючи на те, що В. П. Чугай мав лише незакінчену вищу освіту, саме його НКО у 1928 р. призначила керівником СГІ, оскільки він мав «славне» революційне минуле, що в УСРР вигідно відрізняло Віктора Петровича від колишніх викладачів Кам'янець-Подільського державного українського університету. Останніх місцеві відділи ДПУ у свої секретних донесеннях та звітах часто називали «контрреволюціонерами» та «петлюрівцями».

У вересні 1928 р. змінився також ректор ІНО. Замість відомого вченого та громадського діяча В. О. Гериновича, якого запросили на роботу до Харкова, на завідування кафедри антропогеографії Українського науково-дослідного інституту географії і картографії, інститут очолив Франц Андрійович Кондрацький [12, с. 158]. Він закінчив філософський факультет Львівського університету, потім викладав у гімназіях. Був командиром роти під час першої світової війни, учасником революції, служив в УГА. У лютому 1920 р. приєднався до Червоної Української Галицької армії, що виступала за співробітництво з більшовиками. Згодом Ф. А. Кондрацький вступає до лав КП(б)У. Після закінчення війни залишає військову службу і починає працювати в Народному Комісаріаті освіти (НКО). Займався переважно питаннями реорганізації системи освіти, українізації освітніх закладів тощо.

У Харкові він працював до лютого 1922 р., після чого був відряджений НКО до Вінниці на посаду ректора міського ІНО. Але на початку 1924 р. Вінницький ІНО був переведений до Кам'янця-Подільського й об'єднаний з місцевим ІНО. Після цього Франц Кондрацький був призначений завідувачем Сутиського агротехнічного технікуму імені Т. Шевченка. Однак на цій посаді Франц Андрійович працював недовго. 31 вересня 1925 р. згідно з наказом Головного управління він був призначений деканом Кам'янець-Подільського ІНО. Викладав історичний матеріалізм, деякі інші філософські дисципліни.

Значно менше уваги приділяв Ф. Кондрацький науковій роботі. В анкеті, що була написана в 1927 році, зазначено, що він є автором шести наукових праць з античної філології, зокрема науково-популярних розвідок про „Золотий вік” у римлян, поему Гомера «Іліада» та інших. Однак більшість цих розвідок була написана Ф. Кондрацьким ще під час навчання у Львівському університеті або під час роботи в українській гімназії. Незважаючи на це, Франц Андрійович був призначений головою секції наукових робітників Кам'янця-Подільського, хоч і значно поступався своїми науковими здобутками багатьом її членам. Однак партійна приналежність ставила його вище за рангом у тодішній соціальній радянській (у тому числі і науковій) ієрархії [12, с. 158].

1929 рік став початком ліквідації політики «українізації» та відновлення репресій щодо української наукової інтелігенції. Працювати ректорам інститутів довелося у дуже важких умовах. Так, виконуючи накази та

вказівки з НКО, Ф. А. Кондрацький змушений був проводити у 1929 р. соціальні чистки студентського складу ІНО і виключати з інституту дітей так званого «нетрудового елементу», писати доповідні записки про викладачів ввіреного йому закладу. Так, його таємна доповідна записка, подана на ім'я заступника наркома освіти Приходька, фактично призвела до арештів кількох викладачів ІНО [12, с. 159].

У 1930 році відбулась реорганізація системи вищої освіти в радянській Україні. У Кам'янці-Подільському замість ІНО почав функціонувати Інститут Соціального виховання (ІСВ), який у 1933 р. було реорганізовано в педагогічний інститут. На базі СГІ утворено Інститут технічних культур та Науково-дослідний інститут птахівництва, який у 1933 р. став зоотехнічним. Ще одним закладом вищої освіти став у місті силікатний інститут.

Це був надзвичайно важкий період в історії української науково-педагогічної інтелігенції. Перманентні арешти та репресії науковців у справі так званої «Української військової організації» змінили й офіційні вимоги влади до керівників інститутів. Посада ректора була скасована, введена посада директора. Таким чином робилась спроба відмовитись від «наукової академічності» в інститутах і наблизити навчання у них до виробничого процесу у заводах чи фабриках. На посаду директорів інститутів тепер призначались лише комуністи, які не мали «контрреволюційного минулого», не були членами різних партійних «опозицій» та мали «правильне» пролетарське соціальне походження.

На початку 1930-х у вишах Кам'янця-Подільського постійно змінювались керівники. Так, у Науково-дослідному інституті птахівництва за неповних три роки змінилося сім директорів. Мало хто затримувався на посаді директора вишу більше ніж рік. Так, П. С. Палько, призначений на посаду ректора ІСВ замість Ф. А. Кондрацького у червні 1931 р., очолював інститут лише до липня наступного року, після чого він очолив Дніпропетровський інститут професійної освіти [12, с. 161]. Після нього ІСВ (згодом – педагогічний інститут) очолював В'ячеслав Іванович Четвериков. На прикладі його життєвого шляху можна продемонструвати кадрову політику тодішнього НКО.

В. І. Четвериков народився у 1888 році в Артемівську (нині – Бахмут). У 1915 р. закінчив історико-філологічний факультет Харківського університету. У січні 1916 р. був мобілізований до російської армії і в грудні закінчив Київську артилерійську школу прапорщиків [9, арк. 87]. Учасник революційних подій в Артемівську. Потім працював завідувачем відділу соціального виховання в народіві. У 1923 р. переїхав до Лисичанського району для налагодження роботи там лісової школи. У вересня 1925 р. був відряджений до Артемівська з метою створення у цьому місті педагогічного технікуму. Очолював його до 1930 р., після чого технікум був реорганізований у педагогічний інститут. Працював головою окружної методичної комісії, був членом міської ради [9, арк. 88]. Активно виконував усі вказівки влади, брав участь у насильницькій колективізації. Після того як у 1928 р. пройшов курси діамату в Харкові, почав викладати цю ідеологічну дисципліну. У 1931 р. переведений до Кам'янець-Подільського ІСВ і став керівником кафедри діамату цього інституту, а в серпні 1932 р. його було призначено директором ІСВ [9, арк. 89].

Після самогубства наркома освіти УСРР Миколи Скрипника влітку 1933 р. відбулись чергові партійні «чистки» науково-педагогічного персоналу інститутів УСРР. Не оминули вони і їх керівників. Так, директора силікатного інституту Луку Олексійовича Богача, незважаючи на те, що він був довгий час був комсомольцем, а з 1930 р. – членом КП(б)У, звинуватили у тому, що він «син куркуля», і постановили з лав партії виключити, що автоматично призводило до втрати ним своєї посади [7, арк. 8]. Звільнений з посади був також директор зоотехнічного інституту Степан Єфграфович Кравчук. Його не врятувало навіть те, що він під час революції служив у Червоній Армії, а у 1920 р. став комуністом. Його звинуватили у тому, що він проявив «політичну сліпоту» і допустив діяльність в інституті «контрреволюційної групи» Мельника та Геращенко, які були заарештовані ДПУ [6, арк. 90].

Ще більш драматичною була доля В. І. Четверикова. Незважаючи на його відданість тоталітарному режиму, йому під час соціальної «чистки» інкримінували те, що в педінституті діяла «петлюрівська зграя», з якою не велось боротьби, що він не забезпечив ідейного і політичного розгрому контрреволюційної групи І. Любарського, а, навпаки, приховував її діяльність [6, арк. 34]. Дісталось йому й за те, що він скорочував години на вивчення дисциплін «Історія більшовизму», «Історія класової боротьби». В. І. Четвериков був виключений із лав КП(б)У, після чого виїхав до Глухова.

Наступним директором Кам'янець-Подільського педагогічного інституту став Назар Васильович Тостоган. Якщо його попередники на цій посаді були або відомими науковцями, або принаймні мали певний досвід педагогічної праці, то його кар'єра включає лише партійну та адміністративну роботу. Щоправда, під час революції він кілька місяців учителював у селах Первомайського району (зараз Миколаївщина). Однак після закінчення у 1920 р. Одеської губернської школи радянського будівництва займався виключно агітаційно-пропагандистською роботою в Первомайському та Могилів-Подільському округах. А з березня по листопад 1933 р. завідував культурно-пропагандистським відділом Вінницького обкому КП(б)У [5, арк. 1]. Саме на цей час припадає пік сталінських репресій щодо українських вчителів, науковців, працівників культурно-освітніх установ та організацій. І коли у листопаді 1933 р. цього партійного функціонера призначили директором педінституту, то, певно, ставили йому завдання – провести його ліквідацію.

Упродовж 1933–1935 рр. усі заклади вищої освіти Кам'янця-Подільського було переведено до інших міст УСРР. Офіційно таке рішення мотивувалось «необхідністю зміцнення прикордонної смуги СРСР», але воно пояснювалось насамперед політичними причинами [15, с. 73–74]. Невипадково місцеві партійні функціонери ще впродовж кількох наступних років вихвалялись на різних зібраннях, що покінчили з «кублами націоналізму у Кам'янці» [15, с. 73].

По-різному склались у подальшому життєві долі керівників закладів вищої освіти Кам'янця-Подільського. У сталінські табори потрапили М. М. Баєр, В. О. Геринович, П. С. Палько, Ф. А. Кондрацький, В. П. Чугай. О. М. Полонський загинув від рук німецьких нацистів. Доля деяких інших залишається невідомою. Це може бути темою для подальших досліджень.

Висновки. У кадровій політиці радянської влади щодо керівників закладів вищої освіти можна виділити кілька етапів. На першому з них (початок 1920-х рр.) на посаду ректорів призначали осіб, які співчували КП(б), але водночас були відомими науковцями, мали великий досвід педагогічної праці. У період політики «українізації» (1923–1928 рр.) на перший план вийшли професійні характеристики ректорів вузів. Як М. М. Баєр, так і В. О. Геринович мали незаперечні заслуги перед українською наукою, були активними громадськими діячами, мали великий авторитет серед студентів.

Наприкінці 1920-х рр. у питанні призначення ректорів знову посилюються класові партійні критерії. Перша половина 1930-х рр. характеризується частими постійними змінами директорів інститутів. Жоден із них не був відомим науковцем, не мав заслуг у педагогічній чи дослідній діяльності. Головним критерієм призначення була їхня партійність. Новопризначені директори займались не стільки питаннями організації в інститутах навчального процесу, науково-дослідною роботою, скільки пошуком «контрреволюціонерів», «антирадянських елементів» і т. д. Врешті-решт це призвело до припинення у Кам'янці-Подільському діяльності закладів вищої освіти в середині 1930-х рр.

Список використаних джерел

1. Адамський В. Р. Вибори ректора Кам'янець-Подільського Інституту народної освіти у 1922 р. та їх наслідки. *Політичні репресії на Поділлі* : матеріали всеукр. наук.-практ. конф., м. Кам'янець-Подільський. 2018. С. 205–224.
2. Василюк О. М., Нестеренко В. А. Микола Миколайович Баєр: життя та діяльність. *На перехрестях історії. Студії на пошану Сергія Івановича Білокона*. Київ : ВД «Простір», 2023. С. 183–201.
3. Вашеняк І. Б. П. М. Бучинський як вчений-популяризатор зоологічних знань в Україні (друга половина XIX – поч. XX ст.). *Історія української науки на межі тисячоліть*. 2004. Вип. 15. С. 16–26.
4. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО). Ф. 6. Оп. 1. Спр. 122.
5. ДАХМО. Ф. 12. Оп. 1. Спр. 16.
6. ДАХМО. Ф. 12. Оп. 1. Спр. 72.
7. ДАХМО. Ф. 12. Оп. 1. Спр. 73.
8. ДАХМО. Ф. 299. Оп. 1. Спр. 7.
9. ДАХМО. Ф. 302. Оп. 3. Спр. 60.
10. Каденюк О. С., Нестеренко В. А. Вищий навчальний сільськогосподарський заклад Кам'янець-Подільського університету в особах: Олексій Миколайович Полонський. *Вісник науки та освіти*. 2023. Вип. 2 (8). С. 19–26.
11. Липинський В., Аксанова Н. Професорсько-викладацька корпорація педагогічної освіти в УСРР у 1920-ті роки. *Краєзнавство*. 2012. № 2. С. 126–132.
12. Нестеренко В. А. «Червоний ректор» Ф. А. Кондрацький. *Освіта, наука і культура на Поділлі*. Кам'янець-Подільський : Освіта, 2006. Том 7. С. 155–163.
13. Островий В. М. В. О. Геринович – ректор Кам'янець-Подільського інституту народної освіти (1923–1928 рр.). *Освіта, наука і культура на Поділлі*. Кам'янець-Подільський : Оіом, 2006. Т. 6. С. 122–133.
14. Островий В. М. Професор В. О. Геринович у науково-педагогічному та громадському житті України (перша половина XX ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Кам'янець-Подільський, 2014, 23 с.
15. Подільський державний аграрно-технічний університет. Хронологія подій. Документи. Кам'янець-Подільський : ФОП Сисін ОВ, Абетка, 2009. 203 с.
16. Сільськогосподарський інститут в Кам'янці на Поділлі. *Червона правда*. 1922. 3 жовтня. С. 3.
17. Яблонська Д. Р. Кам'янець-Подільський інститут народної освіти всистемі педагогічних вишів УСРР: історичний аспект (1921–1930 рр.) : дис. ... доктора філософії: 032. Кам'янець-Подільський, 2022. 204 с.

Nesterenko V. A.

*Candidate of Historical Sciences,
Senior Lecturer at the Department
of Law, Professional and Socio-Humanitarian Education
Higher educational institution «Podillia State University»
Kamianets-Podilskyi, Ukraine
E-mail: nesterenko66@ukr.net.
ORCID: 0000-0001-7360-1067*

FORMATION OF THE MANAGEMENT MEMBER OF INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION OF THE USSR IN 1920 – AT THE EARLY 1930'S (ON THE EXAMPLE OF INSTITUTIONS OF KAMYANTS-PODILSKY)

Abstract

In the conditions of reforming the system of higher education of Ukraine and bringing it closer to the standards of the European Union countries, much attention is paid to personnel issues, in particular, the methods and principles of formation of the management of higher education institutions. They changed depending on changes in the educational policy of state institutions. Ukrainian institutions of higher education began to be formed in the period of the Ukrainian national-democratic revolution of 1917-1921. Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University, opened during the Hetmanate of Pavel Skoropadskyi, became one of the centers of Ukrainian higher education. Despite the defeat of the national liberation struggle, after which the university was reorganized into the Institute of National Education (hereinafter – INO) and the Agricultural Institute (hereinafter – SGI), Kamianets-Podilskyi continued to remain a significant scientific and educational center of Soviet Ukraine. Well-known scientists, whose works were published abroad, taught in the institutes of the city.

In this article, on the example of higher education institutions of Kamianets-Podilskyi, the administrative activity of rectors of city institutes in the 1920s and the first half of the 1930s is considered. The motives and reasons for their appointment and dismissal by the NGOs of the Ukrainian SSR are analyzed, and the attitude towards them from the local authorities is traced. Considerable attention is paid to the analysis of the requirements and motives that were guided by the NCO of the Ukrainian SSR when appointing heads of higher education institutions. When writing the work, both published scientific and local history works were used, as well as documents of the State Archive of the Khmelnytskyi region, which are little known to the general public, and materials from the periodical press of the time.

Key words: higher education, institute, Kamianets-Podilskyi, rector, science, NGO, politics, faculty, repression, Podillia, Institute of National Education, agricultural institute, director, Ukrainianization, scientific society.

References

1. Adamskyi V. R. (2018). Vybery rektora Kamianets-Podilskoho Instytutu narodnoi osvity u 1922 r. ta yikh naslidky. [The election of the rector of the Kamianets-Podilskyi Institute of Public Education in 1922 and its consequences]. Politychni represii na Podilli: materialy vseukr. nauk.-prakt. konf., Kamianets-Podilskyi. S. 205-224 [in Ukrainian].
2. Vasyliuk O. M., Nesterenko V.A. (2023). Mykola Mykolaiovych Baier: zhyttia ta diialnist [Mykola Mykolayovych Bayer: life and work]. Na perekhrestyakh istorii. Studii na poshanu Serhiia Ivanovycha Bilokonia. K.: VD «Prostir». S. 183–201 [in Ukrainian].
3. Vasheniak I.B. (2004). P.M. Buchynskyi yak vchenyi-populiaryzator zoolohichnykh znan v Ukraini (druga polovyna KhIKh – poch. KhKh st.) [P.M. Buchynskyi as a scientist popularizer of zoological knowledge in Ukraine (second half of the 19th – beginning of the 20th century)]. Istoriia ukrainskoi nauky na mezhi tysyacholit. Vyp. 15. S. 16–26 [in Ukrainian].
4. Derzhavnyi arkhiv Khmelnytskoi oblasti (dali – DAKhmO). F.6. Op.1. Spr. 122 [State archive of Khmelnytskyi region (further – DAKhmO)] [in Ukrainian].
5. DAKhmO. F.12. Op.1. Spr. 16 [in Ukrainian].
6. DAKhmO F. 12. Op.1. Spr. 72 [in Ukrainian].
7. DAKhmO. F. 12. Op.1. Spr. 73 [in Ukrainian].
8. DAKhmO. F. 299. Op.1. Spr. 7 [in Ukrainian].
9. DAKhmO. F. 302. Op.3. Spr. 60 [in Ukrainian].
10. Kadaniuk O.S., Nesterenko V.A. (2023). Vyshchy navchalnyi silskohospodarskyi zaklad Kamianets-Podilskoho universytetu v osobakh: Oleksii Mykolaiovych Polonskyi [Kamianets-Podilskyi University Higher Agricultural Educational Institution in the persons: Oleksii Mykolayovych Polonskyi.]. Visnyk nauky ta osvity. Vyp. 2 (8). S. 19–26 [in Ukrainian].
11. Lypynskyi V., Aksanova N. (2012). Profesorsko-vykladatska korporatsiia pedahohichnoi osvity v USRR u 1920-ti roky [The professor-teaching corporation of pedagogical education in the USSR in the 1920 s.]. Kraieznavstvo. № 2. S. 126–132 [in Ukrainian].
12. Nesterenko V.A. (2006). «Chervonyi rektor» F.A. Kondratskyi [«Red Rector» F.A. Kondratskyi.]. Osvita, nauka i kultura na Podilli. Kamianets-Podilskyi: Osvita. Tom 7. S. 155–163 [in Ukrainian].
13. Ostrovyi V. M. (2006). V. O. Gerynovych – rektor Kamianets-Podilskoho instytutu narodnoi osvity (1923-1928 rr.). [V.O. Gerynovych – rector of the Kamianets-Podilskyi Institute of Public Education (1923-1928)]. Osvita, nauka i kultura na Podilli. Kamianets-Podilskyi: Oiiium. T. 6. S. 122–133 [in Ukrainian].
14. Ostrovyi V.M. (2014). Profesor V.O. Gerynovych u naukovo-pedahohichnomu ta hromadskomu zhytti Ukrainy (persha polovyna XX st.) [Professor V.O. Gerynovych in the scientific, pedagogical and public life of Ukraine (first half of the 20th century)] : avtoref. dys. kand. ist. nauk: 07.00.01. Kamianets-Podilskyi. 23 s. [in Ukrainian].
15. Podilskyi derzhavnyi ahrarno-tekhnichnyi universytet. Khronolohiia podii. Dokumenty [Podilsk State Agrarian and Technical University. Chronology of events. Documents]. Kamianets-Podilskyi: FOP Sysin OV, Abetka, 2009, 203 s. [in Ukrainian].
16. Silskohospodarskyi instytut v Kamiansi na Podilli [Agricultural Institute on the Podilla]. Chervona pravda. 1922. 3 zhovtnia. S.3. [in Ukrainian].
17. Yablonska D. R. (2022). Kamianets-Podilskyi instytut narodnoi osvity v systemi pedahohichnykh vyshiv USRR: istorychny aspekt (1921–1930 rr.) [Kamianets-Podilskyi Institute of Public Education in to the system of pedagogical universities of the USSR: historical aspect (1921–1930)] : dys. doktora filosofii: 032, Kamianets-Podilskyi. 204 s. [in Ukrainian].